

Sovyetler'den "Eski Türkiye" izlenimleri

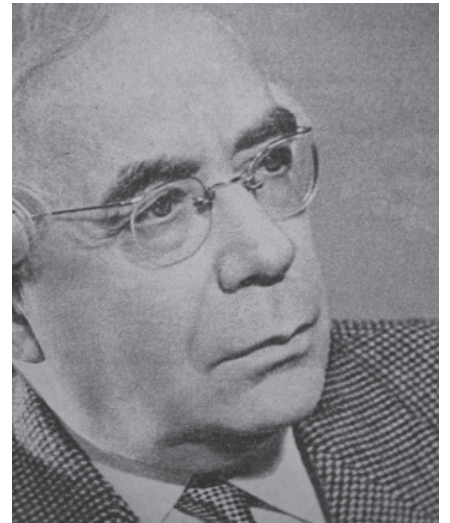
Bu yazımızda SSCB'den Atatürk Türkiye'sine gelmiş ve Kemalist Devrimi mercek altına almış önemli Sovyet yetkililerinin gözünden "eski" Türkiye'yi anlatmaya çalışacağız. Bunu yaparken de bugünün "yeni" siyle arasındaki 180 derecelik farkı ortaya koymuş olacağız. Bu farkın çarpıcı bir şekilde liderlerin kişilik ve özelliklerine de yansıdığının altını çizmek gerekir. Yazıda şimdiye kadar hiç değerlendirmedığımız kaynakları yerimiz ölçüsünde sizlerle paylaşacağız.

Edebiyat çalışmalarının dışında Nikulin, Rusya'daki devrim sürecinin farklı etaplarında rol oynamış (örneğin Kronştad Ayaklanması'nın bastırılması), devlet kurumlarında çalışmış, ayrıca diplomatik görevler de yapmıştır.

Atatürk Türkiye'si bugün eski, o dönemin yeni Türkiye'siydi. Yeniydi, çünkü eski emperyalist bağımlılık zincirlerini parçalamış, köhne Ortaçağ düzeninin kökünü kazımaya koyulmuştu. Bir taraftan eskiyi yıkarken, diğer taraftan da yeni bağımsız, laik ve demokratik Cumhuriyet'i inşa ediyordu. Bugünün "yeni" Türkiye'si ise "eski" yeni Türkiye'yi tamamen ortadan kaldırmak iddiasıyla bu sıfatı kendine taktı. Aslında onun "yeni"si, en eskinin emperyalist sisteme tam bağımlılığına ve Ortaçağ karanlığına dönüşü simgeliyor. "Yeni" mafya tarikat rejimi, "eski" devrimci Cumhuriyet'le ölümüne hesaplaşmaya giriyor.

Gerçekten de devrimle karşıdevrim birlikte yaşaması mümkün değil, hesaplaşma kaçınılmaz. Bugün yaşanan hesaplaşmayı, Atatürk dönemine baktığımızda tersinden bire bir görmemiz mümkün. Özellikle Sovyet devlet ve bilim adamlarının, yazarlarının, sanatçıların Türkiye ziyaretleri sonrasında kaleme aldıkları izlenimleri, bu konuyu incele-

mek açısından çarpıcı veriler ve yorumlar sunuyor. Toplumsal gelişim süreçleri açısından birçok benzerlikler arz eden iki ülke, Ekim Devrimi ve Kemalist Devrim'le bunu çok daha ileri bir noktaya taşımıştı. İki devrim birbirlerinin tecrübelerine ola-

Nikulin, Türkiye'ye ilk defa 1925 yılında gelmiş, ardından 1933'te tekrardan bulunmuştu. İki dönemi kıyaslama fırsatını yakalayan Nikulin, ikinci ziyaretinde Mustafa Kemal'le de görüşmüştü.

ğanüstü ilgiyle yaklaşmıştı. Bir bakıma devrimcinin halinden en iyi devrimciler anlıyordu.

Bu yazımızda da SSCB'den Atatürk Türkiye'sine gelmiş ve Kemalist Devrimi mercek altına almış önemli Sovyet yetkililerinin gözünden "eski" Türkiye'yi anlatmaya çalışacağız. Bunu yaparken de bugünün "yeni"siyle arasındaki 180 derecelik farkı ortaya koymuş olacağız. Bu farkın çarpıcı bir şekilde liderlerin kişilik ve özelliklerine de yansıdığının altını çizmek gerekir. Bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda bunlardan farklı örneklerle yer vermiştik.(1) Ancak bu yazıda şimdiye kadar hiç değerlendirmedığımız kaynakları yerimiz ölçüsünde sizlerle paylaşacağız. Bunların, tabii ki önceki araştırmalarımızla birlikte ele alınması çok daha net bir tabloya ulaşmak için faydalı olacaktır.

Dikkatinize sunacağımız ilk örnek SSCB'nin önemli yazar, şair, dramaturg ve gazetecilerinden Lev Nikulin'in (1891-1967) gözlemleri. Edebiyat çalışmalarının dışında Nikulin, Rusya'daki devrim sürecinin farklı etaplarında rol oynamış (örneğin Kronştad Ayaklanması'nın bastırılması), devlet kurumlarında çalışmış, ayrıca diplomatik görevler de yapmıştır. Nikulin, Türkiye'ye ilk defa 1925 yılında gelmiş, ardından 1933'te tekrardan bulunmuştu. İki dönemi kıyaslama fırsatını yakalayan Nikulin, ikinci ziyaretinde Mustafa Kemal'le de görüşmüştü.

Sovyet yazar, ikinci Türkiye ziyareti-nin hemen ardından Türkiye izlenimlerini bir kitap olarak yayımlamıştır.(2) Ayrıca başka süreli yayınlarda da Türkiye üzerine makaleleri çıkmıştır. Nikulin, bunlardan birinde İstiklâl Caddesi'nin gerçekten İstiklâl Caddesi olmasının öyküsünü anlatmıştır. Nikulin, makalesinde Vagon-Li Olayı'nı kendi gözlemleriyle Sovyet okuyuculara aktarmıştır.(3) Ancak bu sayımızda biz, size 1956 yılında İnostranna-ya Literatura dergisinde çıkan "İstanbul ve Ankara: Türk Tarihinden Önemli Sayfalar" başlıklı yazısını sunacağız. Yazıdan genel bilgileri içerdiği için Atatürk'ün biyografisini ele aldığı bölümleri çıkardık, dönem Türkiye'siyle ilgili satırlarının tamamına yer verdik. Arabaşıklar ve tüm dipnotlar bize aittir:

"Ellerinde dalgalanan bayraklarla insan grubu, önlerinde ise sanki kendi eliyle yaptığı işlere, sadece yeni İstanbul'a değil, tüm Türkiye'ye, doğmakta olan bağımsız devlete yüksekte bakan, gururla duran bir kişiden oluşan bir anıt. Bu kişi Mustafa Kemal idi."

Lev Nikulin İstanbul ve Ankara: Türk tarihinden önemli sayfalar

Doğu ülkelerindeki milli kurtuluş hareketine önderlik eden siyaset adamları şüphesiz tarihçi ve yazarların dikkatini çekmektedir. Ülkelerini sömürge zincirlerinden kurtarmak, yeni devlet düzeni kurmak için çabalayan ve çabalamakta olan şahıslardan bahsediyoruz. Türkiye'de kısaca "muzaffer" anlamına gelen "gazi" olarak anılan Kemal Atatürk böyle olağanüstü bir şahsiyetti.

Bu satırların yazarı bir keresinde Kemal Atatürk ile beklenmeyen bir konu

"Gençler sokaktaki padişah tuğralı yazıları imha ediyordu, Arap harflerinin yerine Latin alfabesi almıştı ve en ilginç peçeli kadınları ancak İstanbul'un kenar bölgelerinde görebilirdiniz."

üzerine ve bu olağanüstü, güçlü karakteri daha iyi tanınmasını sağlayan uzun bir sohbebe iştirak etmişti.

İlk ziyaret

1925'te Türkiye'yi ilk ziyaretimde, Anadolu'dan savaşarak gelmiş olan gri kalpaklı askerler ya da o dönemde onları adlandırdıkları üzere Kemalistler, düşman gördükleri temkinli İstanbul'da gece devriyelerine çıkardı. Karanlık geçmişin kalıntılarına ve sömürgecilerin iktidarına karşı Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Kurtuluş Hareketi'nin zaferi, henüz tamamen sağlamlaştırılmış sayılmazdı. Saltanatın kaldırılmasından beri üç sene geçmiş olmasına rağmen İstanbul halen farklı dillerde konuşan, kozmopolit görünüşünü muhafaza ediyordu. Merkezde, Grand Rue de Pera'da(4) vişne kırmızısı renginde fesleri, yüzleri siyah tülle örtülü Türk kadınlarını görmek mümkündü. Yabancı tacirler, çoğunlukla Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na sokulmasına, yenilgi ve işgallere neden olan VI. Sultan Mehmet, Enver, Talat ve Cemal dönemlerini iç çekerek hatırlamakta ve hâlâ kendilerini şehrin efendisi gibi hissetmekteydi. Türkiye'de bulunan yabancılar, örneğin suç işlediklerinde Türk mahkemesinin değil, ilgili ülkenin konsolosunun yetkili olduğu özel imtiyazlar sistemi olan "kapitülasyon" rejiminin yeniden kurulacağı umudu içindeydiler. Eski Türkiye'nin tüm bu kalıntıları son günlerini yaşıyordu; Milli Kurtuluş Savaşı, halkını yabancı boyunduruğuna mahkûm eden sultan hâkimiyetine ciddi darbe indirmişti.

Fesi uçuran Anadolu rüzgârı

İkinci kez İstanbul'da 1933 baharının başında bulundum. Köklü değişiklikleri görmemek mümkün değildi. İstanbul'un dış görünüşü bile değişmişti: Sert Anadolu rüzgârı İstanbulluların kafalarından fes ve eski Türkiye'ye ait başlık olan sarığı alıp götürmüştü. Fakat kimi yerlerde gericiler, festen ayrılma taraftarı değildi, ama yine aynı sert Anadolu rüzgârı fesle birlikte yobazların kafasını da alıp götürüyordu. Gençler sokaktaki padişah tuğralı

Çankaya Köşkü ve Ak-saray. "Cumhurbaşkanı evi, Çankaya Köşkü, daha çok villaya benziyordu. Binanın mimarisi, eğlence gezileri için yapılan yatları andırıyordu. Bu ultramodern binanın, İstanbul'daki sultanın şatafatlı sarayı ile hiç alakası yoktu."

yazıları imha ediyordu, Arap harflerinin yerine Latin alfabesi almıştı ve en ilginç peçeli kadınları ancak İstanbul'un kenar bölgelerinde görebilirdiniz. Tüm bunlar biraz çok önceki zamanlardan Petro reformlarını anımsatıyordu. Önceden sömürgecilerin merkezi olan Grand Rue de Pera, şimdi "İstiklal Caddesi" olarak değişmişti. Taksim Meydanı'nı şark stilinde tak ve bir heykel grubu süslüyordu: Ellerinde dalgalanan bayraklarla insan grubu, önlerinde ise sanki kendi eliyle yaptığı işlere, sadece yeni İstanbul'a değil, tüm Türkiye'ye, doğmakta olan bağımsız devlete yüksekte bakan, gururla duran bir kişiden oluşan bir anıt. Bu kişi Mustafa Kemal idi. Onun kişiliği çoktan yabancı basınının dikkatini çekmişti. Aynı dönemde Müttefikler tarafından işgal edilen İstanbul'un eski İngiliz polis şefi Armstrong(5), Kemal ile ilgili bir kitap yayımlamıştı. Kitabın adı "Bozkurt"(6) idi ve Armstrong yeni Türkiye'nin büyük devlet adamının hayatını anlatırken nesnel olduğu izlenimi vermek istemesine rağmen kitap iftiralarla doluydu. (...)(7)

İstiklâl Savaşı dönemi, Türk halkının hafızasında daima kalacaktır. Ankara'da bana, görünürde hiç dikkat çekmeyen eski bir ev gösterdiler, burada Büyük Millet Meclisi'nin oturumları gerçekleşmiş, bu duvarların arkasında Kemal işgalcilerle karşı direnişe çağırıyordu.

Valilerin kaldığı bu taşra şehri Ankara, Türkiye'nin başkentine dönüştü. Binlerce yıllık enkazın ve sultan döneminden kalan kiremit çatılı evlerin yanında yeni başkent yükseldi. Geniş Kavaklıdere Caddesi, yabancı elçiliklerin, hükümet binalarının caddesidir. Çankaya köşkü, Mustafa Kemal'in konağı da burada yer alıyor.

Mustafa Kemal'le görüşme

1933'ün Mart ayının sabahında Sovyet Büyükelçiliği'nin temsilcileri ve bu satırların yazarı buraya geldik.(8) Dünya basınında sıkça anılan bu kişiyle karşılaşmayı merakla bekliyorduk. Kemal'in Türkiye'de yeni yönetim şekli oluşturmakla, yeni alfabe, yeni kılık-kıyafet düzenlemekle kalmayıp, monarşiye, bazı dini geleneklere, arkaik yaşam tarzına karşı çıkma cesaretini gösterdiğini konu alan önemli bir Avrupalı yazarın makalesini daha yeni okumuştuk.

Aynı dönemde yabancı basın, cüretkâr siyasi girişimlerde bulunduktan sonra Kemal'in güya doğrudan siyasi faaliyetlerden çekildiği ve tarihi araştırmayla, dil bilgisiyle uğraşmaya başladığını da yazmıştı. Bunu, tuhaf bir şekilde Türkiye'den yabancı muhabirler bildirmişlerdi.

"Çankaya Köşkü'nün şatafatlı saraylarla alakası yok"

Cumhurbaşkanı evi, Çankaya Köşkü, daha çok villaya benziyordu. Binanın mi-

"Kemal, kısa bir süre önce çıkmış olan mollaların dua metinlerini Arapçadan Türkçeye çevirmesini gerektiren kanunu hatırlatıyor. Konu sadece duaların genel olarak anlaşılır olması değil; bunun yanı sıra gericilere darbe indirmek gerekiyor, hele direnmeye çalışsınlar da görsünler..."

marisi, eğlence gezileri için yapılan yatları andırıyordu. Bu ultramodern binanın, İstanbul'daki sultanın şatafatlı sarayı ile hiç alakası yoktu.

İç odalardan cam duvarla ayrılmış hole geçtik. Arkasında havuz görünüyordu, içinde ise yeşilimsi, camgöbeği gibi berrak bir su, havuz üzerinde güneş ışınlarını yayan cam tavan. Terastan geçerken duraksadık, buradan şehir manzarası görünüyordu.

Nöbetçi yaver bizi, devlet adamından ziyade bilim adamının odasını andıran kütüphane-odaya götürdü. Masa üstünde okul tablolarına benzer şeyler ve antik heykellerin devasa fotoğrafları. Kemal'in tipi denince akla Trablusgarp ve Suriye Savaşlarındaki, Dumlupınar tepesindeki ve Sakarya'daki hali insanın aklına geliyordu; dolayısıyla biz kumandan, tepeden tırnağa kadar askeri birini bekliyorduk. Ama odaya yaşlı, lacivert sivil elbiseli, halen yapılı bir adam girdi, sıcaklıkla selamlaştıktan sonra, hediye ettiği şarkiyatçı bilim adamlarımızın eserleri için teşekkür etti ve hemen kendisini o dönemde çok ilgilendiren konular üzerine konuşmaya geçti. Yaklaşık iki saat süren sohbet sırasında Akdeniz havzasındaki Türk kültürü eserlerinden bahsetti.

Tarih ve dil tartışmaları

Kemal'in iri yüz hatlarını inceliyoruz. Taştan yontulmuş gibi çene ve burun, çalı gibi kaşlar, saçlarındaki gümüş teller. Kemal'in sesi sanki alçak gibi, ama zaman zaman sert bir tona bürünüyor. Düşüncelerini aktarırken adeta görünmez düşmanı tartışıyor gibi, emrivaki ve hatta hidetle ona kadim Türk kültürünün değerini

“Kemal, Ankara yakınındaki ‘Gazi Çiftliği’ni görüp görmediğimizi soruyor. Ankara’da İstanbul’dan daha fazla kaldığımızı öğrenince memnuniyetle kafasını sallıyor. Türkiye’nin kalbi olan yeni Ankara, onun çocuğudur.”

ispatlıyor. Ve Kemal’e cazip gelenin pür bilim dünyasının değil, nihayetinde hipotезlerinin siyasi önemi olduğuna kanaat getiriyoruz. Kurduğu devlet yapısına ilmi temel oluşturmaya çaballıyor. Eski Türkiye’nin dini temelleri sarsılmış, İslam’ın ruhani yüzleri gericiliğin yanında yerini almış, onlara dayanamazsın. Demek ki, halka ilham verecek, Türkiye’nin ululuğunun ve şanının temelini ne hilafet, ne sultan ve ne de İslam olduğunu halka göstermek için yeni bir şey bulunmalı. Bu dayanak, Türk halkının birçok asırlık kültürü olacaktır.

“Hele direnmeye çalışsınlar da görsünler”

Daha sonra Kemal, Türk kültürüne Arap ve İran kültürünü tercih etmeye cesaret eden vatandaşlarını hedef alıyor. Gerçek Türk dilinin, canlı halk dilinin arılığını hararetle savunuyor. Edebi Türk dili, halk kitlelerinden kopmuş: Onu halka iade etmek, dışarıdan gelen, anlamadıkları kelimelerden arındırmak gerekiyor. Kemal, bu arada, kısa bir süre önce çıkmış olan mollaların dua metinlerini Arapçadan Türkçeye çevirmesini gerektiren kanunu hatırlatıyor. Konu sadece duaların genel olarak anlaşılır olması değil; bunun yanı sıra gericilere darbe indirmek gerekiyor, hele direnmeye çalışsınlar da görsünler... Somurtuyor, gözleri soğuk çelik gibi parlıyor.

Mustafa Kemal’in Ankara hassasiyeti

Bu konularla ilgili sohbet kahvaltıdan sonra da devam ediyor. Laf arasında

Kemal, Ankara yakınındaki “Gazi Çiftliği”ni(9) görüp görmediğimizi soruyor. Ankara’da İstanbul’dan daha fazla kaldığımızı öğrenince memnuniyetle kafasını sallıyor. Türkiye’nin kalbi olan yeni Ankara, onun çocuğudur.

Yabancı muhabirlerden biri, Kemal’in misafirleri kabul sırasında biraz kibirli davrandığını yazmış. Hayır, hitap ederken sade, sıcak, misafirperverdi. Karşısındakinin gözlerine doğrudan, açık bakıyordu. Yüzü birçok çalkantıların izini taşıyordu: O, sadece cephede düşman kurşunlarının altında kalmamış, sultana, gerici ruhbanı, dini fanatiklere, emperyalistlere ve sömürgecilere, Türkiye’yi yabancı kapitalistlerin eline bırakmak isteyen herkese karşı daha tehlikeli bir savaş sürdürmüştü.

1927’de Türk gençlerine hitaben Mustafa Kemal şunları söylemişti : “Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir.” Bu hitabe, Kemal’in büyük önem verdiği en kutsal düşüncelerini içeriyordu.

Kemal, tabii ki asker, kumandan. Bununla beraber karşılaştığımızda Kemal kendisinin askeri üniforma veya İstiklâl Madalyalı frak ile değil, mütevazı ceketle

halka hitap eden ve aydınlatan öğretmen gibi görülmesini tercih etmişti.

Ülkeyi yeniden yapılandırma ile ilgili büyük eserine devam ediyor, Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine sadık kalıyordu ve 1935’te şu değerli sözleri söylemişti : “Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağına Türk ulusu unutulmaz değerli bir hatıra bilir. Türk-Sovyet dostluğu arsiulusal barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır.”(10)

Bazı ülkelerin Türkiye’yi sömürge olarak görme alışkanlıklarından vazgeçmeleri için Kemal Atatürk çok çaba sarf etti. Bu çabalarında o daima Türk halkının menfaat gözetmeyen dostu Sovyetler Birliği’nin desteğini almıştır. İşte bu yüzden şuanda iki ülke arasındaki eski, iyi niyetli, eşit münasebetlerin üzerine gölge düşürüldüğünü üzüntüyle düşünüyor-sun. Fakat Türkiye’nin en hayati çıkarları doğrultusunda olan Kemal Atatürk’ün vasiyetleri unutulmayacaktır. Kaldı ki, Türkiye’nin kuzey komşusu ile geleneksel, icrada ispatlanmış dostluğu, Kemal’in dediği gibi her iki ülke için de eşit şekilde “hayırlı ve faydalı”dır. Kemal’in bu akıl dolu seslenişini ne biz, ne de Türkiye unutmali.

(Lev Nikulin, “Stambul i Ankara: Znamenatelnie Stranitsy Turetskoy İstorii”, *İnostrannaya Literatura*, No. 4, 1956, s. 244-247.)

Mustafa Kemal, Ekim Devrimi’nin yıldönümünde Sovyet Büyükelçiliği’nde. (7 Kasım 1927)

“Türkiye Jakoben-Pleb Cumhuriyeti”

Atatürk dönemi Türkiye'sini ziyaret edip izlenimlerini yazan başka bir isim de Anatoliy Vasilyeviç Lunaçarskiy'dir (1875-1933). Eski yıllardan beri devrimci hareketin içinde olan Lunaçarskiy, Sovyetler'in önde gelen yazarları, çevirmenleri, yayıncıları, eleştirmenleri ve sanatçıları arasında yer almaktadır. Ayrıca Lunaçarskiy, 1917 yılından 1929'a kadar Sovyetler'de Eğitim Halk Komiserliği (Bakanlığı) görevinde bulunmuştur. Bu görevinden sonra da Sovyet devletinin eğitim politikalarının belirlenmesinde kritik roller üstlenmiştir. Hayatının son döneminde SSCB'nin İspanya Büyükelçisi olan Lunaçarskiy'in birçok eseri de yayımlanmıştır.

Lunaçarskiy'in Türkiye izlenimleri, 1931 yılında SSCB'de 10 günde bir yayımlanan Projektör dergisinin 30 nolu sayısında çıkmıştır. Yazı, “Seyahat Notları” başlığını taşımaktadır. Lunaçarskiy, yazısında uzun uzun İstanbul'un tarihine ve tarihi eserlerine de değinmekle birlikte aşağıdaki özetimizde bu bölümlerden söz edilmemiştir.

Uluslararasılaşma ve millileşme iç içe

Lunaçarskiy, o sene Avrupa gezisine ilk defa geldiği İstanbul'dan başladığını ifade ederek yazısına girer. Lunaçarskiy, İstanbul'u insanlık tarihinde en önemli rolü oynamış ve oynamakta olan şehirler arasında görmektedir. Ona göre antiemperyalist Türkiye'nin bu kalabalık şehrinin Karadeniz'in de bekçisi olarak SSCB'nin politikasında önemli bir yeri vardır.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey Lunaçarskiy'in küllerinin başında. Moskova, Aralık 1933. (Rusya Film Fotoğraf Belgeleri Devlet Arşivi (RGAKFD) 0-12476)

Lunaçarskiy ve Gorkiy

Lunaçarskiy'in ifadesiyle sultanların Doğulu İstanbul'u egzotizm açısından o güne kıyasla belki daha güzel bir tabloyu yansıtabilmektedir, ancak diğer taraftan dış görünüş bağlamında bu kadar hızlı bir şekilde Avrupalılaşmasına ya da uluslararasılaşmasına rağmen kendi iç milli eğilimini böylesine koruyabileni görmek de güçtür. Türkiye Cumhuriyeti ve Gazi Mustafa Kemal, radikal bir biçimde Asya tipi hayat tarzını ve dini öğeleri temizlerken aynı zamanda da halklarında bağımsızlık duygusu çerçevesinde milli gururu güçlendirmektedir.

Demokratik köylü cumhuriyeti

Sovyet devlet adamı, Türklerin dekoratif Türk özelliklerini yitirdikçe daha da Türkleştiklerini vurgular. Daha önce sokaklar festen kıpkırmızıyken, artık fes kati bir şekilde yasaklanmıştır. Hocalar dışında sarık takan yoktur. Yüzü kapalı kadınla karşılaşmak neredeyse imkânsızdır.

SSCB'yi ilk sosyalist cumhuriyet, Türkiye'yi ise ilk demokratik-köylü cumhuriyeti olarak niteleyen Lunaçarskiy, yeni Türkiye'nin Boğazların anahtarını sımsıkı elinde tuttuğunun altını çizer. Ne de olsa bu güçlü millet, bağımsızlığını sağlamak ve İstanbul'u kurtarmak için yüzbinlerce canı feda etmiştir.

Mustafa Kemal'in mütevazı konutu

Başka ülkelerin diplomatlarıyla ve Türk devlet adamlarıyla da uzun sohbetler yapma imkânı bulmuş olan Lu-

naçarskiy, İstanbul'da bulunduğu günlerde Gazi Mustafa Kemal'in Yalova'da dinlendiğini de belirtir. Lunaçarskiy, Mustafa Kemal'in yokluğunda Dolmabahçe Sarayı'nı da gezmiştir. Dolmabahçe, cumhuriyet Türkiye'si için tipik değildir. Çok gösterişlidir. Bu gösteriş kimi zaman iyi bir zevkin sınırlarını aşmaktadır. Sovyet misafirin ifadesiyle Mustafa Kemal, o dönemde Ankara'da konforlu olmayan ufak bir evde yaşamaktadır. Yaptığı işin ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha büyük bir yer yaptırmaktadır. Hepi topu 20 odası olacaktır. Dolmabahçe Sarayı'nda neredeyse 500 oda bulunmaktadır.

Sovyet devlet adamının ifadesiyle Türkler için kara iklimine, düşmana geçit vermeyen stratejik konuma sahip, Türkiye'nin ortasında yer alan, köklü Türklerin yerleşmiş olduğu Ankara'yı ihtişamlı Boğaziçi'nin cazibesine tercih edenler daha makbuldür.

Mollalara ve kompradorlara darbe

Lunaçarskiy, bu satırların ardından Türk demokrasisinin köklü milliyetçiliğinin temeli olan Kemal Paşa'nın milliyetçiliğinin kendine has taraflarının iyi anlaşılması gerektiğine işaret eder. Mustafa Kemal, sadece fesi, çarşafı, Arap alfabesini kaldırmamış, ayrıca antiklerikal Jakoben tedbirlerden kaçınmamış, Müslüman dünyası üzerinde hegemonya kurma fırsatı veren hilafeti de yok etmekten korkmamıştır. Mustafa Kemal, diğer yandan mollalara olduğu gibi komprador burjuvaziye de darbe vurmuştur. Tabii ki kapitalist kalkınmaya karşı değildir ama onun benimsediği devletçilik, kapitalistlerin şaşkınlığından kaynaklanan değil, köylü devletçiliğidir. Mesele sadece Mustafa Kemal'in derin köylü demokrasiyle de sınırlı değildir, ayrıca onun gerçek milliyetçiliğini de anmak gerekir. O, Türklerin bir millet olarak yüce geleceğinin hayalini kurmaktadır.

Lunaçarskiy, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesindeki itici güçleri sayarken ilk sıraya fiziki ve manevi yönden olağanüstü sağlam bulduğu, kurban vermekten ve acı çekmekten korkmayan Türk köylüsünü yerleştirir. Mustafa Kemal'in yanında duran ikinci güç ise sol aydınlardır. Lunaçarskiy'e göre Türkiye'de köylü kitleler, gariban subaylar, köy öğretmenleri, küçük burjuva aydınlar, radikal

cumhuriyetçi parti (CHP'yi kastetmektedir) ve liderleri Mustafa Kemal, hepsi az ya da çok aynı hamurdandır.

Lunaçarskiy, ardından şu satırlarla devam eder:

"Zafer kazanıldı. Ancak düşmanların çoğu içerde ve çevrede kaldı. Cumhuriyet hükümeti, Batı'nın kendisine tavrını biliyor. Oldukça önde gelen temsilcilerinden bir tanesi bana şöyle dedi: 'Aslında Batı'yla ilişkilerimiz çok basit: Oradaki hükümetler, bizim ölmemizi isterler. İşte bu kadar. Gerisi hikâye.'"

"Devrimin düşmanlarıyla pleb tarzı hesaplaştı"

Lunaçarskiy, devrimin iç düşmanları olarak da gerici, İttihatçıları ve çıkarları için vatani satan liberalleri sayar. Kemal'in partisi, Marx'ın Jakobenler için söylediği gibi "devrimin düşmanlarıyla pleb(11) tarzı hesaplaşmıştı." CHP, gerici ve merkez partinin (Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kastetmektedir) komplocularına terör uygulamaktan geri durmamıştı. Ve üstün gelmişti. Lunaçarskiy, bütün bunların SSCB'de büyük bir sempati yarattığını ifade eder. İki ülkenin ortak düşmanları vardır. Bu durum ve coğrafi şartlar, ilkesel ayrılıklara rağmen Türkiye'nin jakoben-pleb cumhuriyetiyle Sovyetler'in sosyalist proleter-köylü cumhuriyetini birbirine sıkıca bağlamaktadır.

Gazi'nin alçakgönüllülüğü

Sovyet devlet adamı, zaferin Kemal Paşa'yı coşkulanırdığını yazar. Zafer, onun önünde sadece yeni ufuklar açmamış, onu ayrıca geçmişe de bakmaya zorlamıştır: Kimdir bu Türkler? Türklerin muazzam askeri ve devlet yeteneğine sahip olduğu tartışılmazdır. Osmanlılar, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuştur. Ancak Türk tarihinin bu kısmı Gazi'nin kafasındaki soruları tatmin etmemektedir. Lunaçarskiy, Mustafa Kemal'in Orta Asya Türk tarihine olan ilgisine ve çalışmalarına dikkat çeker. Bu noktada Gazi'nin alçakgönüllü olduğunu, sıkça konunun uzmanı olmadığının altını çizdiğini belirtir.

Bu çalışmalar temelinde oluşturulan teori, ünlü Sovyet bilimadamı Prof. N.Y. Marr'ın tezlerinden biriyle uyumaktadır. Lunaçarskiy, burada Avrupamerkezci ırk teorilerini

Çağdaş Türk kadını hâkim ve savcı kürsüsünde.

hatırlatır ve Marr'ın bu teorilere karşı çıkışlarıyla Türkiye'deki çalışmalar arasındaki benzerliklere işaret eder. Ardından Türk tarih tezini özetler. Bu araştırmaların tam bilimsel sonuçlar verip vermeyeceğini bilemediğini ifade etmekle birlikte Lunaçarskiy, bunları ilginç bulur. Ayrıca zi-

yareti sırasında iki ülkenin bilim kurumlarının bu konularda birlikte çalışması konusunda anlaştıklarını da ifade eder. Geçmişin tekrardan gözden geçirilmesi Türklere gelecek için lazımdır. Burada büyük imkânlar olduğu gibi tehlikeler de vardır.

Lunaçarskiy, Ankara'nın programının devlet idaresi ve kontrolü altında ekonominin geliştirilmesi, kültürün yükseltilmesi ve dinamik askeri gücün korunması olduğunu yazar. Bu programın gerçekleşmesinde doğabilecek sorunlara da dikkat çeker.

Sovyet misafire göre yeni Türkiye'yi gerçekten anlamak ancak Ankara'dan geçmektedir. Lunaçarskiy, sonbaharın sonunda Sovyetler'in kültür alanındaki başarılarını anlatmak üzere Ankara'ya davet edilmiştir. Böylece Türk emekçi halkının özgürlük ve refah için mücadelesinin ilginç tablosunun eksik kalan kısmını tamamlayabilecektir.

(A. Lunaçarskiy, "Putevie Zapiski", **Projektor**, No. 30 (288), 1931, s. 13-15.)

Bir zamanlar Ankara

SCB'nin popüler haftalık dergilerinden Ekran'ın 20 Mart 1926 (No.11) tarihli sayısında "Yurtdışından Mek-tuplar: Ankara'da Gece" başlığıyla bir yazı çıkmıştır. "N." imzasını kullanan yazarın Sovyet vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır.

"Devrim kalıntıları sevmez, yeniden inşa eder"

Yazar, mektubunun girişinde uzun uzun Ankara gecelerini tasvir ettikten sonra sözü şehrin başkent olmasına getirir:

"Bir zamanlar sultan, şaşalı ve dalkavuk İstanbul'da yaşı-yordu. Dünya Savaşı oldu. Savaş, sultan Türkiye'sini silkele-di. İstanbul sallanmaya başladı. İstanbul, yerini zoraki olarak Anadolu'nun dağ bozkırlarında doğan yeni güçlere bıraktı. Türk Kurtuluş Devrimi, sultanı alaşağı etti, İstanbul'u da Boğaziçi'ndeki tahtından indirdi ve Ankara'yı başkent seçti. Ankara Kalesi, yeni muzafferlere mekân oldu. Doğru, kalenin tarihi surları 20. yüzyılın topları karşısında duramazdı. Ama Ankara'nın şimdiki gücü duvarlarında değil, düşman denizle-re uzak, gerçek Türkiye'ye yakın olmasında. Türkiye Cumhu-riyeti'nin kurtuluş kuvvetlerinin ilk örgütlendiği, ülkenin kalbi bu yer, devrimci hükümet için merkez olarak belirlenmeliydi. Böyle bir hükümetin arkeolojik bir tarihe ihtiyacı yok, ancak şehir, tüm ülkenin idaresi için uygun ve Ankara için yeni ve inanılmaz günler başladı."

"Ankara semboldür. Her gün çağdaşlığın eli eskiyi yıkmaktadır."

Bu ifadelerinin ardından yazar, Ankara'nın 2000 sene önce de imparator Augustus'un bölgesinin başkenti olduğunu belirtir. Romalılar, uzun süre kalmayı planlamışlar ve binlerce sene kalacak yapılar inşa etmişlerdir. Sonrasında gelenler ise sadece Roma'nın kalıntılarıyla idare etmiştir. Şehir, adım adım Roma'nın taşları üzerine oturmuştur. Kalıntıları hala durmaktadır ama devrim, kalıntıları kullanmayı sevmez. Devrim, yeniden inşa eder.

Gericilikle amansız mücadele

Yazara göre Ankara'da Avrupa ve Asya arasında bir sa-

N.'nin Ekran dergisindeki yazısı.

vaş olduğunu söyleyenler yanılmaktadır. Bunlar boş sözlerdir. Şunu söyleyenler ise haklıdır: Bu şehirde, herkesin gözü önünde köhneleşmiş iktisadi ve kültürel biçimler amansızca yıkılmaktadır. Bu alanlarda acımadan, feodalizme, geriliğe ve karşıdevrime hoşgörü göstermeden temelden bir mücadele verilmektedir.

Yazar N.'nin ifadeleriyle genç Türk burjuvazisi, feodal yapıya darbe indirmekte, din ve geçmiş asırların geleneklerine bağlı yoldan kendini ayırmaktadır. Gericiliğe karşı amansız

baskı ve zafere yönelik iktidar idaresi; geri kalmışlığa, yoksulluğa ve ülkenin dış politikada geçtiği zor döneme rağmen başarıyı sağlayacaktır.

“Türkiye’de kabul gören tek örtü”

Ankara semboldür. Her gün çağdaşlığın eli eskiyi yıkmaktadır. Tarihi şehir, yarı yarıya enkazın üzerinde durmaktadır. Bir yanda eski tip çarşılar, diğer yanda Avrupa tarzı dükkanlar bulunmaktadır. İki restoran, foxtrot dansıyla (hem yavaş hem de hızlı adımlarla yapılan çiftli bir dans) ve çalan müzikleriyle dikkat çekmektedir. Erkekler ve kadınlar dans etmektedir. Çarşaf atılmış, fes yasaklanmıştır. Yazar, bunların artık karşıdevrimin bayrağı olarak görüldüğünün altını çizer ve yazısını şöyle sonlandırır:

“Gece sessiz, ve hiçbir şey, onun düzenliliğini ve verdiği huzuru bozmuyor. Ankara, ertesi günü bekleyerek uyuyor. Ay, beyaz minarelerin ardından yükseliyor; çıplak kalmış kavaklar, taş köprünün orada nerdeyse uçuldayacak; bozkırın sessizliği, bir an şehrin üstüne örtülüyor. Onun örtüsü altında neler olmuyor ki! Zaten bu, yeni Türkiye’de kabul gören tek örtü.”

Yazıda “Türk siyasetçilerin Ankara’da buluşma yeri kahvehaneler” ifadesiyle bir fotoğraf da yayımlanmıştır.

(N., “Zagraniçnye Pisma: Noç Nad Angoroy”, Ekran, No. 11, 20 Mart 1926, s. 11-12.)

İstanbul Konstantinapol’e karşı

SCB’nin en önemli Türkologlarından A. F. Miller’in (1901-1973) İstanbul gözlemleri de “Eski Türkiye’yi yansıtmak bakımından kayda değerdir. Miller’in İstanbul’da 4 Ekim 1927 tarihinde “Doğu ve Efsaneler” başlığıyla kaleme aldığı izlenimleri, Sovyetler’in haftalık popüler kültür dergilerinden Sem Dney’in 7 Kasım 1927 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Miller, bu yazısını kimi zaman kullandığı A. Melnik imzasıyla kaleme almıştır. Türkiye’nin devrim sürecinden geçtiği o dönemde, diğer taraftan dünya ekonomik krizine doğru ilerlenmekte, devletçilik politikaları bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmeye başlamaktadır.

Değişen İstanbul

Miller, Pierre Lotti’nin İstanbul üzerine bir sözüyle başlar:

“Daha dün Avrupa’da Doğu’nun en parlak dönemlerinden mucizevi olarak hayatta kalmış bir şehir vardı. Orda ne keskin siren sesleri ne de demirin gürültüsü duyulurdu... Bu şehre İstanbul diyorlar...”

Sovyet Türkolog, bu alıntıdan sonra “artık böyle bir şehir yok” hükmünde bulunur. Çağdaş İstanbul, artık eski Doğu efsanelerini hatırlatabilecek son şehirdir. “Doğu’nun Güzeli”nin üşengeç rehabeti, yerini fırtınalı ticaret ve sanayi hayatına bırakmıştır. Bu hayattan yeni doğmakta olan yerli bir kapitalizm fışkırmaktadır.

Miller, Lotti’nin düşmanca yaklaştığı “keskin sirenler”in ve “demirin gürültüsü”nün artık Galata Köprüsü’nden kenar mahalle Eyüp’e kadar tüm İstanbul’u kapladığını ifade eder. İstanbul’un meyhanelerinde eğlenen biri, müzisyenlerden ona Türk ezgilerini çalmasını ve hazin sesiyle Türk şarkılarını söylemesini talep ederse, artık bu gerçekten istediğinden değil, daha çok eski alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır.

Artık o, meyhaneden çıkıp taksiye binmekte, Pera’ya gösterimdeki Fransız dövüş filmini izlemek için sinemaya gitmekte ve eğlencesini, “Bin Bir Gece” macerasını çok sayıdaki Rum-Rus-Fransız batakhanelerinden birinde foxtrotla (hem yavaş hem de hızlı adımlarla yapılan çiftli bir dans) bitirmektedir.

"İsmi daha yeni İstiklâl Caddesi'ne çevrilen Grand Rue de Pera'da yüründüğünde ancak bir-iki Türk dükkânı bulmak mümkündür."

Komprador ve yabancı sermayenin hegemonyası

Tablo genel olarak alışıldık değildir. Miller'e göre ülkeyi çağdaş kültüre alıştıran Kemalistler, burjuvazinin doğasından kaynaklandığı üzere, ağacın arkasındaki ormanı görememek ve ilk sıradaki temel görevini foxtrot yapan Avrupa'nın bütün dış işi iltisasını Türk temeline oturtmaya indirgemektedir.

"Avrupalılaştırma"nın diğer yüzünün sonuçları ise hemen görülmektedir. Miller, bu sonuçlar arasında bütçenin düşüklüğünü, son yıllarda artan iflasları ve ekonomik krizleri ve hepsinden önemlisi Ermeni-Rum ve yabancı sermayenin ekonomik hegemonyasının sürmesini gösterir. Ticaretin en önemli kolları ve kısmen de İstanbul sanayisi, bu sermayenin kuvvetli pençelerinde toplanmıştır.

Türk milli burjuvazisi halen zayıf

İsmi daha yeni İstiklâl Caddesi'ne çevrilen Grand Rue de Pera'da yüründüğünde ancak bir-iki Türk dükkânı bulmak

mümkündür. Geri kalan bütün dükkânlar, kafeler, restoranlar Rumların, Almanların, Ruslarındır. Miller, İstanbul'daki en büyük ve en "şık" kafe-restoran olan Turkuaz'ın Beyaz Ruslara ait olduğunu da ekler.

Galata'dan aşağıya inilince iskeleye yakın küçük kafelelerde Rumların "orista"sına (buyurun) Türklerin "buyurun"u daha sık karışsa da aynı tabloyla karşılaşılmaktadır. İstanbul'da köprünün ötesinde büyük Türk dükkânları görülmemektedir. Kapalıçarşı'da ufak Türk tezgâhları, Bedesten'de Türk antikacıları ve Babı Ali Caddesi'nde de sahaflar bulunmaktadır. Ancak Galata ve Pera'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük ticaret hâlâ Türk milli burjuvazisine ait değildir.

Lotti'nin Konstantinapol'ü değil, milli İstanbul

Miller, bunun tersinin mümkün olamayacağına da işaret eder. İstiklâl Savaşı'nın bitiminden sadece 4-5 sene geçtikten sonra Türklerin geçmişin bütün izlerini hemen silememeleri normaldir. Yabancıların asırlık hükümlerliği, kapitülasyon rejimi, yabancı kredi kuruluşlarının egemenliği ve keyfiliği Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında izini bırakmıştır.

Miller'in ifadesiyle Türkiye'ye yabancı olan Konstantinapol'ü gerçek milli Türk İstanbul'una çevirmek için Kemalistlerin çok çaba harcaması gerekmektedir. Ancak bu İstanbul, Pierre Lotti'nin hayalini kurduğu Doğu'nun ağırkanlı ve kaderci rüya kenti değil, Avrupa-Amerikan emperyalizminden kurtulmuş yeni milli Doğu'nun şehri olmalıdır.

Devrim öncesinde Rus öğrencilerin kafasına sokulan "Doğu ve efsaneler" artık arkada kalmıştır. Sırada başka motifler, Doğu'nun kurtuluşu ve antiemperyalist milli hareketin derinleşmesi vardır.

(A. Melnik, "Vostok i Mifı", **Sem Dney**, No. 45, 7 Kasım 1927, s.)

Dipnotlar:

- (1) Özellikle bkz. Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Şubat 2005; Mehmet Perinçek, **Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Haziran 2011; Mehmet Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları**, İstanbul: Kaynak Yayınları, Kasım 2011.
- (2) Sovyet yazarının bu kitabının çevirisini de yayına hazırlıyoruz. Rusçası için bkz. L. Nikulin, **Stambul, Ankara, İzmir**, Moskva: Goslitizdat, 1935.
- (3) Bkz. Mehmet Perinçek, **Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar**, s. 287-289.
- (4) İstiklâl Caddesi'nin eski adı.
- (5) Harold Courtenay Armstrong (1892-1943), Mütareke yıllarında İngiliz Yüksek Komiserliği'nde askeri ateşe yardımcısı idi.
- (6) Kitabın Türkçe çevirisi için bkz. H. C. Armstrong, **Bozkurt**, 6. Basım, İstanbul: Arba Yayınları, Mayıs 1998. Atatürk, H.C. Armstrong'un kitabının Batı'da çok satması üzerine, 1932 yılında Necmeddin Sadak'ı çağırır ve kitaptaki yanlışlar ve çarpıtmalara ilişkin cevaplarını Sadak'a dikte ettirir. Necmeddin Sadak, bu cevapları aynı yıl Akşam gazetesinde yayımlar. Armstrong'un kimliği hakkında da bir araştırma yapılır ve şu gerçek ortaya çıkar; Armstrong, işgal altındaki İstanbul'da görevli bir İngiliz istihbarat yüzbaşısıdır. Görevi ise; İstanbul-Anadolu bağlantısını kesmek, İstanbul'daki cephanelikleri korumak, yakalananları kurşuna dizdirmek vb.'dir. Sadi Borak'ın ilk kez 1955'te yayımladığı bu derleme için bkz. **Atatürk'ün**

Armstrong'a Cevabı: Bozkurt Kitabındaki Yanlışlar ve Çarpıtmalar, derleyen: Sadi Borak, 3. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

- (7) Lev Nikulin, bu bölümde Armstrong'a cevap niteliğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamöyküsünü ayrıntılarıyla anlatmakta ve Türkiye'nin bağımsızlık ve aydınlanma yolundaki önemine dikkat çekmektedir.
- (8) 2 Nisan 1933 günü (Seneler geçmiş olması ve Nisan'ın sadece başı olması sebebiyle Nikulin'in tarihi yanlış hatırladığı anlaşılmaktadır.) Türk Dil Kurultayı için Türkiye'ye gelmiş olan, aralarında Prof. N.Y. Marr ve Prof. Samoyloviç'in de bulunduğu 17 kişilik Sovyet bilim heyeti, Mustafa Kemal ile 12 saatlik bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Sovyet Büyükelçi Y. Z. Surits ve o sıralarda Türkiye'de bulunan Lev Nikulin de hazır bulunmuştur. Görüşmenin ayrıntıları için bkz. Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, s. 209-210, 419.
- (9) Atatürk Orman Çiftliği kastedilmektedir.
- (10) Mustafa Kemal Atatürk'ün 9 Mayıs 1935 günlü CHP'nin 4. Büyük Kurultayı'na açış konuşmasının tamamı için bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 27, İstanbul: Kaynak Yayınları, Temmuz 2010, s. 205-209.
- (11) Bağımlı köylülerden, emekçi kesimlerden ve zanaatkarlardan oluşan yoksul alt sınıf. Eski Roma'da özellikle cumhuriyetin ilk 200 yılında üst sınıf olan patriciler (aristokratlara) karşı verdikleri mücadeleyle bilinirler. Proletarya kelimesi de pleblerin içindeki en yoksul kesim olan "proletariate"den gelmektedir.